

9. Осінський І. І. Бездомні – соціальне дно суспільства / І. І. Осінський, І. М. Хабаєва, І. Б. Балдаєва. – К. : Промінь, 2003. – 177 с.
10. Соціальне відторгнення в Україні : специфіка проявів та методологія оцінювання / О. В. Макарова // Демографія та соц. економіка. – 2011. – № 1. – С. 57– 61.
11. Стивенсон С. А. О феномене бездомности / С. А. Стивенсон // Соц. исследования. – 1996. – №8. – С. 26–28.
12. Тетерський В. М. Введение в социальную работу / Тетерський В. М. – М. : Развитие, 2000. – 240 с.
13. Юлікова Є. П. Соціальний захист бомжів / Є. П. Юлікова, В. Ф. Складаров // Факти, коментарі, замітки. Соціологія. – 1994. – № 17. – С. 139.
14. Юревич А. В. Социопсихологическое состояние современного российского общества / Юревич А. В. – М., 2007. – 156 с.

УДК 159.9

Ільїна Ю. Ю., к. біол. наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ;

Китань Ю.О., магістр НУЦЗУ

КРИЗА ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ЯК ОДНА З ПРИЧИН ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті розглядаються теоретичні аспекти проблеми кризи підліткового віку як однієї з причин девіантної поведінки. Аналізується зв'язок між поняттями криза та девіація.

Ключові слова: криза, криза підліткового віку, девіантна поведінка, девіант, девіація, соціалізація.

В статье рассматриваются теоретические аспекты проблемы кризиса подросткового возраста как одной из причин девиантного поведения. Анализируется связь между понятиями кризис и девиация.

Ключевые слова: кризис, кризис подросткового возраста, девиантное поведение, девиант, девиация, социализация.

Постановка проблеми. Криза підліткового віку є досить важкою з погляду формування особистості. Протягом цього періоду відбувається інтенсивна зміна складних психологічних, фізичних та соціальних механізмів. Криза підліткового віку не має обов'язкового універсального характеру, а залежить від соціальних умов. Саме умови, в яких розвивається людина, безпосередньо впливають на поведінку та вчинки індивіда. Оскільки в цей період дитина становиться дуже вразливою, допитливою, імпульсивною, має сильне бажання приймати власні рішення, наполягти на своєму. На думку науковців-психологів криза підліткового

віку, може виступати однією з причин девіантної поведінки, та нести за собою досить складні наслідки. Саме сьогоднішня та вимоги суспільства потребують інтенсивної розробки проблеми девіантної поведінки, оскільки збільшилась кількість дітей, які зловживають алкоголем, вживають наркотичні і токсичні речовини, спостерігається тенденція до постійних втеч з дому, бродяжництва, небажання навчатися та працювати. Така хвиля негативного впливу соціуму на молоде покоління і сприяла поглибленому дослідженню причин, форм і динаміки вивчення цього феномену. Найголовнішим являється пошук та розробка більш ефективних заходів соціального контролю, а саме профілактичних, корекційних, реабілітаційних робіт з підлітками. Таким чином, вивчення даної проблеми необхідно не тільки для вимірювання вихідних факторів і відмінних рис особистості з девіантною поведінкою, а й для регуляції даного явища в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості кризи підліткового віку були розкриті в працях відомих вітчизняних психологів та педагогів, а саме: І. Арямова, П. Блонського, Л. Божович, Л. Виготського, Д. Ельконін, Н. Крилова, М. Рибнікова, В. Смірнова, Н. Толстих.

В зарубіжних наукових працях дослідженням кризи підліткового віку займалися: Ф. Аріеса, Б. Заззо, Ш. Бюлера, Г. Гецер, Ж. Піаже, Ст. Холла, Е. Шпрангера, Е. Штерна.

Серед сучасних науковців девіантну поведінку з різних її боків досліджували: В. Афанасьєв, О. Власова, Б. Братусь, С. Бородуліна, І. Булах, А. Лічко та інші.

У працях таких зарубіжних науковців, як А. Адлер, Е. Дюркгейм, К. Левін, С. Лінг Р. Мертон, Р. Міллз, В. Момов, Т. Парсонс, П. Сорокін, Н. Смелзер, Р. Тард, М. Форверг, Е. Феррі, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні були розкриті різні підходи до проблеми вивчення девіантної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши різні наукові джерела, порівнявши теорії, підходи та дослідження можна припустити, що криза підліткового віку являється однією з причин девіантної поведінки.

Криза – важкий перехідний стан, викликаний хворобою, стресом, травмою, емоційно значущою подією або радикальною зміною статусу в персональному житті [1].

Криза підліткового віку – один із видів вікових криз, що виникає при переході від однієї вікової сходинки до іншої і пов'язаний із системними перетвореннями в сфері соціальних відносин, діяльності та свідомості.

Девіантна поведінка – це система вчинків, які відхиляються від прийнятих у суспільстві правових і моральних норм, та проявляються у вигляді незбалансованості психічних процесів, неадаптованості, пору-

шенні процесу самоактуалізації, в ухиленні від морального контролю за власною поведінкою [2].

Девіація – широкий спектр відхилень поведінки особистості від традиційних у даному суспільстві нормативів поведінки.

Девіант – індивід, що відрізняється за своїми характеристиками від основної маси йому подібних [2].

Соціальна норма – це явище групової свідомості у вигляді уявлень, що поділяє група, та найбільш частих суджень членів групи про вимоги до поведінки з урахуванням соціальних ролей, що створюють оптимальні умови буття [3].

У вітчизняній психології вікова криза розглядається як цілісна зміна особистості дитини, яка регулярно виникає на межі стабільних періодів. Вона зумовлена виникненням основних психологічних новоутворень попереднього стабільного періоду, які приводять до руйнування однієї соціальної ситуації розвитку і виникнення іншої [3]. Підліткова криза - це різка зміна всієї системи переживань підлітка, її структури і змісту. Закономірним явищем є протиставлення підлітка дорослим і активне завоювання нової позиції. Підліток нібито провокує заборони, щоб перевірити власні сили в подоланні цих заборон, розширити межі, які визначають його самостійність. Саме це зіткнення дає підлітку інформацію про себе, свої можливості, задовольняє потребу в самоствердженні [1].

Л.С. Виготський виокремив основне новоутворення в свідомості і з'ясував соціальну ситуацію розвитку, при цьому зробивши висновок, що головний зміст кризи перехідного періоду складає перебудова системи відносин між дитиною і середовищем.

Криза підліткового віку проходить три фази: негативну - фазу руйнування старих звичок, стереотипів; кульмінаційну - фазу загострення протиріч; посткритичну - фазу формування нових структур, побудови нових стосунків.

На думку Л.С. Виготського існує два варіанти перебігу вікових криз:

- криза незалежності, симптомами якої є впертість, негативізм, знецінення дорослих, протест-бунт, ревності до власності, варіант самовизначення "Я вже не дитина";

- криза залежності, симптоми якої протилежні: надмірна слухняність, залежність від старших, регрес до старих інтересів, форм поведінки; варіант самовизначення "Я дитина і хочу нею залишатися" [2].

Тобто, розглянувши поняття «криза», «криза підліткового віку» ми з'ясували, що для розвитку підлітка найбільш сприятливим є виокремлена Л.С.Виготським криза незалежності, однак, як правило, в симптомах кризи існують обидві тенденції, одна з яких домінує. Для більшості підлітків у цей період характерними є нестійкість настрою, фізичного стану, самопочуття, суперечливість спонукань, вразливість, депресивні переживання.

В період кризи підліткового віку на дитину здійснюється великий тиск зі сторони соціальних груп (родина, школа). Бажання, цілі підлітка та батьків в цей період різняться, виникають непорозуміння, сварки, які в деяких випадках призводять до втечі з дому, потрапляння до нетрадиційних соціальних груп, як прийнято завжди набагато старших, які дуже впливають на становлення дитини, показуючи не найкращі приклади. На основі такої поведінки та потреби підлітка поступово розвивається девіація, яка губить життя, визиває певні залежності. Девіантним підліткам характерні такі особливості емоційно-вольової сфери, як підвищена тривожність, дефектність ціннісної системи, особливо в області цілей і сенсу життя. Вони, як правило, імпульсні, дратівливі, запальні, агресивні, конфліктні, що ускладнює їх спілкування з тими, хто оточує їх, та створює значні складнощі при їх вихованні. У процесі соціалізації неповнолітній різною мірою, але неминуче проходить через життєві кризи, накопичення протиріч, можливо, через затримки й навіть зриви, болісні, спотворені форми самоствердження та визнання оточуючими. Не обов'язковим, але реально ймовірним наслідком цього є виникнення несприятливих психологічних новоутворень, що оформлюються у риси, властивості особистості. Метою соціалізації є забезпечення включення особистості у соціальне середовище, створення умов для максимальної реалізації її психологічного потенціалу, спонукання до саморозвитку. Соціалізація полягає у засвоєнні індивідом соціального досвіду у вигляді норм, видів діяльності, форм спілкування та переведення цього досвіду у внутрішні, власні регулятори активності. До цих регуляторів належать мотиви, звички, настанови, стереотипи тощо [5].

Погіршення соціальної ситуації в останні роки призвело до збільшення кількості дітей, що живуть у винятково складних соціальних умовах. Із загальної кількості населення в Україні 14 млн. дітей і молоді віком до 18 років. Серед них: діти-сироти і діти, які залишилися без піклування батьків або з неповних сімей – понад 400 тисяч, діти з проблемами фізичного та психічного розвитку – близько 160 тисяч, діти з малозабезпечених сімей – 3,4 млн.

Серйозний дефіцит позитивного впливу на молоде покоління призводить до того, що у дітей і підлітків домінуючими почуттями стали тривога, агресія, соціальна пасивність, страх. Непокоїть і той факт, що у науковий обіг уведено навіть поняття “діти групи ризику”, що, звичайно, не прикрашає соціальне становище у державі [4].

У соціально-психологічному плані визначальним чинником, який підштовхує неповнолітнього до несприятливої лінії загального формування особистості, є відсутність чи втрата психосоціальної ідентичності. На думку Е.Еріксона, потреба у психосоціальній ідентичності, що є соціогенною за своєю природою, закладається у людини на рівні базових

потреб – самозбереження, репродукції тощо. Вона полягає у прийнятті власного образу як такого, що належить до певної соціальної групи, спільноти й виконує відповідну соціальну роль. Таким чином, дефекти соціалізації на стадії підліткового віку призводять до несприятливого (аномального) формування особистості. Це проявляється, зокрема, у виникненні негативних психологічних новоутворень, відсутності чи втраті психосоціальної ідентичності, деформованих потребах. Кінцевим результатом є схильність до девіантної поведінки, пошук відповідних ситуацій і навіть створення умов, сприятливих для її прояву.

Психологи вважають, що основними ознаками девіантної поведінки є

- багаторазові, тривалі порушення не будь-яких, а найважливіших норм для певного суспільства на цей час;
- поведінка є наслідком кризової, нестандартної ситуації і зумовлена загальною спрямованістю особистості;
- сама поведінка супроводжується різноманітними виявами соціальної дезадаптації, викликає негативну оцінку з боку інших людей;
- поведінка не ототожнюється з психічними захворюваннями чи патопсихологічними станами, хоча може за певних умов набувати патологічних форм (алкоголізм, наркоманія тощо);
- результатом поведінки є заподіяння реальної шкоди самій особистості чи навколишнім [4].

В залежності від способів взаємодії з реальністю та порушенням тих чи інших норм суспільства прояви девіантної поведінки поділяються на 5 видів:

1. Делінквентний вид девіантної поведінки – сукупність протиправних вчинків та злочинів, які не відповідають формально зафіксованим соціальним та юридичним нормам.

2. Адиктивний вид девіантної поведінки – поведінка, що зумовлюється залежністю від різних хибних пристрастей: тютюнопаління, алкоголізм та ін.

3. Патохарактерологічний вид девіантної поведінки – поведінка, що зумовлюється патологічними змінами характеру, що сформувалися в процесі виховання.

4. Психопатологічний вид девіантної поведінки – ґрунтується на психопатологічних симптомах та синдромах – це прояви тих чи інших психічних порушень та захворювань.

5. Ґрунтується на суперцінностях – це виявлення обдарованості, таланту, геніальності в якійсь сфері діяльності, які виходять за рамки звичайного, нормального сприйняття [4].

Виділяють наступні групи чинників, що зумовлюють девіантну поведінку особистості. До них відносять, по-перше, соціальні – визначаються несприятливими соціальними, економічними, політичними

умовами існування суспільства; по-друге, соціально-психологічні – пов'язані з несприятливими особливостями взаємодії особистості зі своїм найближчим оточенням, з негативним впливом останнього на розвиток особистості; по-третє, педагогічні, які виявляються в недоліках сімейного та шкільного виховання, а також індивідуально-психологічні, що пов'язані з наявністю певних характеристик індивіда, що ускладнюють процес його соціалізації [3].

На думку А.В. Демічева, девіантна поведінка спостерігається у підлітків частіше, ніж в інших вікових групах. Одна з причин – соціальна незрілість і фізіологічні особливості організму, що формується. Проявляються вони в прагненні випробувати нові відчуття, у допитливості, цікавості, недостатній здатності прогнозувати наслідки тієї чи іншої дії, у підвищеному бажанні незалежності. Підліток не завжди відповідає вимогам, які висуває до нього суспільство щодо виконання ним певних соціальних функцій. Сам же він, у свою чергу, вважає, що не отримує від суспільства того, на що має право розраховувати. Подібний сплав біологічних і соціальних чинників, мотивацій ускладнює соціальну адаптацію дітей і підлітків [2].

Е.В. Змановська підкреслює, спираючись на дослідження В.В. Ковальова, що можна виділити дев'ять основних варіантів поведінки, що відхиляється [3]:

1) відхилення від навчання та праці – у школярів відмови від навчання, систематичне невиконання завдань, прогули частково пояснювалися прогалинами знання, які практично унеможливлювали продовження навчання;

2) систематичне перебування на антигромадських налаштованих неформальних групах;

3) антигромадські насильницькі дії – вони виражаються у агресії, бійках, скоєнні дрібних грабежів, псування і знищенні майна;

4) антигромадські корисливі дії, що виражаються переважно у дрібних крадіжках, дрібній спекуляції, вимаганні;

5) антигромадські дії сексуального характеру – цей варіант поведінки що відхиляється виявляється у скоєнні цинічних, непристойних дій сексуального характеру, спрямованих зазвичай до осіб протилежної статі;

6) зловживання алкоголем;

7) вживання наркотичних і токсичних речовин;

8) втечі з дому, бродяжництво;

9) азартні ігри;

Низка науковців педагогів та психологів до негативних чинників, що зумовлюють **девіантну поведінку дітей відносять**: неблагополуччя в сім'ї (неповна сім'я, батьки – п'яниці, наркомани, ведуть аморальний спосіб життя; безвідповідальність батьків за виховання дітей, їх психолого-педагогічна неграмотність; негативні приклади в моральній пове-

дінці; брак доброти, сімейного затишку, любові до дітей, справжнього батьківського авторитету; прояви насильства, жорстокості; матеріальне неблагополуччя). Низька педагогічна культура сім'ї є також підґрунтям до девіантної поведінки (батько й мати працюють, освічені, інтелектуально розвинені, але матеріальний достаток проявляється у створенні для дітей "парникових" умов, що призводить до ослаблення внутрішніх сил особистості, матеріального перенасичення, вседозволеності, несформованості системи самовимог і самоконтролю). Недостатній рівень виховної роботи у загальноосвітніх закладах теж є чинником девіації (проявляється у перевантаженості програм навчальним матеріалом, який учень не може засвоїти, що породжує негативізм, опір, намагання "втекти" від навчальної діяльності, почуття власної неповноцінності; прояви негативізму з боку вчителів-вихователів до учнів з моральними вадами; недостатній рівень педагогічної культури вихователів; ізоляція, відсторонення від цікавих колективних справ тощо) [2].

Зупинимось на аналізі проблеми негативних соціальних впливів, які, як відомо, грають десоціалізаційну роль у виникненні **девіантної поведінки підлітків**. До них відносять прямі десоціалізаційні впливи, що чиняться з боку найближчого оточення, яке безпосередньо демонструє зразки асоціальної поведінки, антисуспільних орієнтацій і переконань, коли діють антисуспільні норми і цінності, групові приписи, зовнішні поведінкові регулятори, що спрямовані на формування особистості асоціального типу. Непрямі десоціалізаційні впливи середовища полягають у відсутності необхідних умов для "запуску" провідних механізмів і засобів соціалізації, за допомогою яких здійснюється "трансформація" системи зовнішньої регуляції у внутрішню.

Окрім соціальних впливів існує й кримінальний фактор виникнення **девіантної поведінки**. До нього можна віднести групу підлітків, що сформована поза соціально-значущої діяльності, в умовах марного згаяння часу та ризикованих хуліганських занять. До факторів, що проваюють жорстокість у дітей з девіантною поведінкою слід віднести, по перше, внутрішньо-особистісну агресивність учнів, що виявляється внаслідок індивідуальних особливостей. Попередній досвід життєдіяльності школярів, що містить в собі прояви власної агресивності і спостереження аналогічних проявів у близькому оточенні – в родині, у референтній групі одноліток, у закладах освіти, в яких навчався раніше теж, безумовно, є проваюючим фактором.

Провівши межу між кризою підліткового стану та девіантною поведінку, ми бачимо тісний зв'язок, який базується на соціальних відносинах та новоутвореннях, які відбулися на психологічному, психофізіологічному та фізичному рівні у підлітка. Саме ці зміни в певних випадках і спонукають дитину до правопорушень, зловживанням алкоголем,

вживання наркотичних і токсичних речовин, драгоманії, бродяжництво, азартних ігор.

Висновки. Проаналізувавши психологічну літературу, ми можемо стверджувати, що криза підліткового віку є підґрунтям девіантної поведінки. Будь яка криза для людини це дуже важкий період, а підлітку на етапі його психологічного розвитку дуже важко справлятися з бурхливими емоційними проявами, поведінковими адаптаціями. Зміст вікової кризи полягає в задоволенні підлітком потреби в самопізнанні і самоствердженні через боротьбу за незалежність у відносно безпечних умовах, яка не набуває крайніх форм, при цьому кризові симптоми - це епізодичні явища, інтенсивність і способи вираження яких різні. Особливості прояву і перебігу підліткової кризи визначаються конкретними соціальними умовами, положенням підлітка в світі дорослих. Саме ці умови і впливають на розвиток поведінки, яка відхиляється від норми.

Девіантна поведінка - це поведінка індивіда чи групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, у результаті чого ці норми ними порушуються. Тому поведінка, яка несе в собі сексуальні відхилення, алкоголізм і наркоманію не можуть привести до появи корисних для суспільства нових культурних зразків. Варто визнати, що число соціальних відхилень відіграє деструктивну роль у розвитку суспільства.

Таким чином, девіантна поведінка обумовлена внутрішнім фактором, яким виступає спосіб життя молодшої людини, на формування якого впливають тип та характер родинних відносин, система освіти, група друзів, засоби масової інформації.

Суспільство, для зниження девіацій в молодіжному середовищі, повинно суворо дотримуватися законів розвитку особистості, тому що без цього ліквідувати окремі види девіантної поведінки чи блокувати зовнішні фактори фактично неможливо.

Найпоширенішою мірою боротьби з девіаціями підлітка часто є різні санкції (двійки, зауваження, догана батькам, а нерідко крик), що викликає у багатьох дітей відчуття безнадійності і роздратування через те, що дорослі зовсім не хочуть зрозуміти його і допомогти, навчити справлятися з собою, контролювати себе.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология : [учеб. пособие для студентов вузов] / Г. С. Абрамова. – Екатеринбург : Делова книга, 2002. – 704 с.

2. Демичева А. В. Девиантное поведение в современном украинском обществе / А. В. Демичева. – К. : Просвіта, – 1999. – № 2. – 315 с.

3. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения) : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. Заведений] / Е. В. Змановская. – М. : Академия, 2003. – 288с. [електронний ресурс]

4. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения : [учеб. пособие для вузов] / Ю. А. Клейберг. – М. : ТЦ Сфера, 2001. – 160 с.

5. Шнейдер Л. Б. Девиантное поведение детей и подростков / Л. Б. Шнейдер. – М. : Академический Проект, Трикста, 2005. – 309 с.

УДК 159.9

Ільїна Ю. Ю., к. біол. наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ;

Красюк В., магістр НУЦЗУ

КРИЗА СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК НАСЛІДОК ТРАВМУЮЧИХ ПОДІЙ

У статті розглядаються теоретичні аспекти проблеми кризи соціальної ідентичності як наслідок впливу травмуючих подій на людину. Аналізується зв'язок між поняттями соціальної ідентичності та психічного реагування на власну хворобу.

Ключові слова: ідентичність, криза соціальної ідентичності, травмуючі події, страх, відношення до хвороби.

В статье рассматриваются теоретические аспекты проблемы кризиса социальной идентичности как следствия воздействия травмирующих событий на человека. Анализируется связь между понятиями социальной идентичности и психического реагирования на собственную болезнь.

Ключевые слова: идентичность, кризис социальной идентичности, травмирующие события, страх, отношение к болезни.

Постановка проблеми. В умовах сучасного українського суспільства питання про становлення особистості, її ціннісно-смиислової сфери, навичок цілепокладання та ставлення до свого життя є актуальним та життєвоважливим. Успішне функціонування всіх сфер суспільного життя значною мірою визначається особистісними якостями, здібностями, домаганнями та цінностями конкретної людини, яка здатна протиставляти соціуму свою волю та свої бажання, здатна захистити свої права та здійснювати свідомий життєвий вибір. Тому питання становлення та розвитку особистості, її ідентичності є сьогодні надзвичайно актуальними.

Актуальність дослідження особистісної ідентичності визначається необхідністю розуміння психологічних змін у становленні особистості в контексті тенденцій розвитку сучасного суспільства. Завдяки змінам, що відбуваються в сучасному суспільстві, молоді люди мають великий вибір ідеологічних, соціальних та професійних можливостей. Перед психологічною наукою постають нові питання про те, що саме наповнює внутрішній світ сучасної молоді людини, як відбувається становлення її індивідуальності.